

OD REDAKCJI

Zmiany polityczne, do których doszło w Europie na skutek I wojny światowej, zwłaszcza rozpad europejskich imperiów i rewolucja w Rosji, doprowadziły do odzyskania niepodległości przez zniewolone wcześniej narody i powstania nowych państw. Najbardziej brzemiennie w skutki okazały się przemiany, które zaszły na wschodzie kontynentu. Jednak tylko niektórym ze wspomnianych państw udało się utrzymać niepodległość, inne zostały w ciągu kilku lat podbite przez bolszewików, którzy pomimo głoszenia radykalnej zmiany tradycyjnej polityki Rosji, nie mieli zamiaru rezygnować z ekspansjonizmu, będącego przez wiele lat symbolem aktywności zagranicznej imperium carów. W rezultacie utraciły niepodległość państwa, które powstały na zachodnich i południowych rubieżach Rosji: Armenia, Gruzja, Azerbejdżan, Białoruś, Ukraina, Turkiestan i wiele innych. Na podbitych terytoriach bolszewicy bardzo szybko zaczęli wdrażać bezwzględna politykę przemian społecznych i zwalczania wszelkich przeciwników. Represje stosowali nie tylko wobec nierosyjskich narodów swojego państwa. Zgodnie z planami przystąpili do tworzenia nowego, komunistycznego społeczeństwa opartego na tzw. dyktaturze proletariatu, co wiązało się z prześladowaniami innych grup społecznych.

Konsekwencją tych zmian były masowe ruchy migracyjne z Rosji bolszewickiej do krajów Europy Środkowej i Zachodniej, a także na wschód – do Azji i jeszcze dalej, do obu Ameryk. Emigracja ta miała przede wszystkim charakter polityczny. Celem większości organizacji tworzonych przez uchodźców było odzyskanie niepodległości ich państw albo pozbycie się władzy komunistycznej w Rosji.

Wybuch II wojny światowej tylko na krótko stworzył nadzieje na zmianę sytuacji na wschodzie Europy. Bardzo szybko okazało się, że największy wróg emigrantów politycznych – ZSRS – przeszedł do obozu aliantów i stał się najbardziej pożądanym sojusznikiem państw zachodnich. Po zakończeniu wojny granica wpływów sowieckich przesunęła się daleko na zachód, a liczne państwa Europy Środkowej znalazły się za żelazną kurtyną. W rezultacie ruszyła na zachód emigracja polityczna z tych krajów.

Prezentowany numer półrocznika „Pamięć i Sprawiedliwość” koncentruje się na badaniach dotyczących emigracji politycznej w Europie w XX w., tylko jeden esej nawiązuje do współczesnej emigracji politycznej z Rosji, wymuszonej polityką tamtejszych władz. Tom

otwierają trzy eseje poświęcone wychodźstwu z Rosji carskiej, sowieckiej i współczesnej oraz jego działalności. Pierwszy z nich, autorstwa wybitnego badacza rosyjskiej lewicy socjalistycznej Konstantina N. Morozowa, dotyczy lewicowej emigracji rosyjskiej przed I wojną światową, drugi – napisany przez znanego rosyjskiego intelektualistę i historyka Borysa Sokołowa – został poświęcony dziejom politycznego wychodźstwa z Rosji/ZSRS od początku XX w. aż po początek XXI stulecia, w tym emigrantom zmuszonym do wyjazdu przez politykę Władymira Putina. Ostatni esej, autorstwa Pawła Libery, dotyczy działalności nierosyjskich emigrantów z terenów podbitych przez Rosję i działających w ramach wspieranego przez Polskę ruchu prometejskiego w czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu.

Obszerny dział studiów liczy piętnaście artykułów poświęconych działalności emigracji politycznych różnych narodów w całym XX stuleciu. Pierwszy tekst, napisany przez Ałłę J. Morozową, zawiera analizę działalności socjaldemokratycznej emigracji rosyjskiej, jednego z najbardziej fałszowanych przez sowiecką propagandę odłamów wychodźstwa z państwa carów, przed I wojną światową i w jej trakcie. Kolejne dwa dotyczą bezpośrednich konsekwencji tego konfliktu i sytuacji internowanych żołnierzy ukraińskich. Wiktor Węglewicz omawia działalność pomocową ukraińskich organizacji społecznych dla jeńców i internowanych ukraińskich z Galicji Wschodniej, przebywających w polskiej niewoli w latach 1918–1921, a Ihor Sribnyak, Natalia Yakovenko i Viktor Matviyenko analizują proces opuszczania obozów internowania w Polsce przez żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej i ich dalszą emigrację do Czechosłowacji i Francji. Tylko trzy artykuły zostały poświęcone działalności emigrantów w okresie międzywojennym. Turecki badacz Cem Kumuk omawia dzieje i znaczenie emigracji z Północnego Kaukazu w Turcji, Magdalena Gibiec pochyła się nad mało znanym w polskiej historiografii wątkiem działalności ukraińskich nacjonalistów na Bałkanach, a Dmitriy Panto prezentuje zapomnianą postać księdza Diodora Kołpińskiego i jego działalność w Polsce i Chinach. Dwie kolejne prace dotyczą okresu II wojny światowej. Karolina Wanda Olszowska omówiła dzieje polskiego uchodźstwa wojennego w Turcji, a Wojciech Grott przedstawił obraz rządu polskiego na uchodźstwie w oczach niemieckiej, polskojęzycznej prasy codziennej w Generalnym Gubernatorstwie.

Największa grupa studiów dotyczy sytuacji emigrantów w powojennej Europie, Azji i Ameryce. Jerzy Rohoziński postuluje potrzebę podjęcia badań nad powojenną reemigracją tzw. harbińców do Związku Sowieckiego. Dwa teksty, autorstwa Juliusza Jędrzejczaka i Arkadiusza Indraszczyka, dotyczą działalności polskiej emigracji politycznej. Pierwszy zawiera omówienie działalności ambasadora RP przy Stolicy Apostolskiej, Kazimierza Papéego w latach 1945–1948, drugi – funkcjonowanie prasy centralnej Stronnictwa Ludowego „Wolność” w latach 1946–1957. Kolejne dwa studia zostały poświęcone działalności dwóch historyków emigracyjnych z Europy Środkowej i Wschodniej. Łukasz Dryblak opisuje działalność słynnego rosyjskiego uczonego Sergieja Mielgunowa i jego kontakty z Polakami, a Oleksandr Avramchuk analizuje wątek ukraiński w myśli Mariana Kamila Dziewanowskiego. Interesujący i rzadko podejmowany temat działalności lewicowej emigracji żydowskiej (bundowców) na przykładzie Leona (Libera) Gotloba przedstawia Martyna Rusiniak-Karwat. Dział studiów zamyka artykuł Cecylii Kuty poświęcony związkom literatury emigracyjnej z drugim obiegiem wydawniczym w PRL.

Dział *Varia* liczy siedem tekstów dotyczących przede wszystkim okresu międzywojennego i II wojny światowej. Trzy pierwsze, poświęcone płk. Ignacemu Matuszewskiemu, zawierają rozważania na temat różnych aspektów środowiska rodzinnego, biografii i działalności tego polityka. Olaf Krykowski omawia twórczość Ignacego Erazma Matuszewskiego, ojca pułkownika, w dziedzinie krytyki i filozofii sztuki; Krzysztof Kloc zastanawia się, co w przypadku Ignacego Matuszewskiego oznacza określenie „piłsudczyk”, a Mariusz Wołos analizuje relacje pomiędzy Józefem Piłsudskim a pułkownikiem. Kolejny artykuł, autorstwa Marka Mikołajczyka i Olgi Morozowej, dotyczy Bitwy Warszawskiej 1920 r. w opiniach i komentarzach zachodnich uczestników i obserwatorów. Dwa artykuły o charakterze polemicznym zostały poświęcone okresowi II wojny światowej. Tomasz Toborek omawia powojenne przedstawienia historii obozu przy ulicy Przemysłowej w Łodzi, natomiast Krzysztof Kosiński zastanawia się, czy narodowy socjalizm można uważać za ruch prawicowy. Tę część czasopisma zamyka artykuł Marceli Gruszczyk dotyczący ruchu słowiańskiego w Polsce w okresie powojennym.

Dział materiałów źródłowych zawiera tylko jeden, ale za to interesujący tekst przygotowany przez Razhdena Chikhorię, poświęcony działalności emigracji gruzińskiej w okresie międzywojennym i próbom nawiązania kontaktów pomiędzy emigracją i ludnością żyjącą pod sowiecką okupacją na Kaukazie.

Numer półrocznika zamyka dział recenzji zawierający tym razem dwa głosy dotyczące: edycji wspomnień prof. Ryszarda Gansińca, autorstwa Piotra Olechowskiego oraz pracy Łukasza Bertrama poświęconej życiorysom polskich komunistów po 1945 r., omówionej przez Piotra Juchowskiego.

Paweł Libera

ORCID: 0000-0001-5541-0822